

Prievartinių migrantų palikuonių šeimų atmintis ir jų etninė tapatybė: lietuvių diasporos Kazachstane atvejis¹

IRENA ŠUTINIENĖ

Vilniaus universiteto Filologijos fakultetas, Universiteto g. 5, 01131 Vilnius, Lietuva
El. paštas irena.sutinieni@gmail.com

Straipsnyje, remiantis pusiau struktūruotų biografinių interviu duomenimis, nagrinėjama lietuvių diasporos Kazachstane antrosios ir trečiosios kartų atmintis ir jos naudojimas jų etninės tapatybės daryboje. Po sovietmečiu nutrūkusio atminties perdavimo iš kartos į kartą ši atmintis daugiausia atkuriamą kaip šeimų atmintis ir dėl vyraujančios „paveldimos“ etninės tapatybės sampratos jos atkūrimas vyko ir vyksta drauge su lietuviškosios tapatybės atkūrimu. Šeimų atminties atkūrimo emociniai poreikiai palikuonių kartose sustiprina ir etninės tapatybės atkūrimo poreikį, kai kuriais atvejais ši atmintis tampa svarbiu jos ištekliu.

Raktažodžiai: šeimų atmintis, etninė tapatybė, prievartinė migracija, Kazachstano lietuviai

ĮVADAS

Atmintis (ir individuali, ir kolektyvinė) laikoma svarbiu bet kokios tapatybės ištekliu: pasak Johno Gilliso, „esminė bet kokios individualios ar grupinės tapatybės reikšmė, būtent tapatumo laike ir erdvėje jausmas, yra palaikomas atminties“ (Gillis 1994: 3). Migracija šių atminties funkciją sutrikdo tiek pažeisdama „kilmės šalių“ atminties tęstinumą, tiek ir dėl imigracijos šalių bei globalių kontekstų ir ideologijų įtakų (Creet 2011; Devlin 2020: 22); prievartinių migracijų atveju atminties perdavimą sutrikdo ir trauminės patirtys (Creet 2011: 14; Palmberger, Tošic 2016: 7).

Migrantų palikuonių atminties tyrimai rodo, kad, priešingai lūkesčiams dėl palikuonių asimiliacijos, migrantų vaikai ir anūkai tebesieja save su tėvų šalies atmintimi, tačiau kitaip, negu pirmoji karta (Müller-Suleymanova 2021: 2). Kartu šie tyrimai atskleidžia „kilmės šalies“ atminties perdavimo iš kartos į kartą sudėtingumą, šios atminties fragmentiškumą, daugiakryptiškumą, formų ir reikšmių įvairovę (Creet, Kitzmann 2011; Lacroix, Fiddian-Qasmiyeh 2013; Loizos 1999; Devlin 2020 ir kt.). Lietuvių diasporos tyrimai dažniausiai apsiriboja Vakaruose gyvenančių bendruomenių nagrinėjimu (Kuzmickaitė 2004; Čiubrinskas ir kt. 2014; Ramonienė 2019 ir kt.). O likusių gyventi Rytuose Lietuvos tremtinių ir jų palikuonių atmintis nagrinėta

¹ Straipsnis parengtas vykdant LMT finansuojamą projektą „Prievartinės migracijos iš Lietuvos diasporos Rytuose ir jų tapatybė: Užvolgio ir Kazachstano atvejai“ (LIP-20-12).

nedaugelyje tyrimų. XIX a. ištremtų į Užvolgį lietuvių tapatybė ir atmintis kaip jos išteklius analizuojama Vyčio Čiubrinsko atliktame tyrime (Čiubrinskas 2013, 2022). Prievartinių migrantų diasporų Rytuose ir Vakaruose kolektyvinės atminties bruožai taip pat nagrinėjami Gintarės Venzlauskaitės disertacijoje. Greta kitų aspektų, analizuojama lietuvių prievartinių migrantų Rytuose (Rusijos Federacijos teritorijoje) kolektyvinės atminties specifika siejant su diasporų Vakaruose atmintimi, lietuviškuoju naratyvu ir tėvyne, taip pat atskleidžiama didelė migrantų ir jų palikuonių individualių istorijų, patirčių ir atminčių įvairovė (Venzlauskaitė 2020).

Šiuo straipsniu siekiama prisidėti prie lietuvių prievartinių migrantų diasporų Rytuose atminties ir tapatybės tyrimų, nagrinėjant Kazachstane gyvenančios lietuvių diasporos kartų atminties bruožus, formavimosi veiksnius, sąsajas su jų lietuviškąja tapatybe.

Atminties tyrimo aspekto pasirinkimą lėmė tiriamos diasporos specifika. Daugelis tyrimų rodo, kad prievartinių migracijų atveju atminties perdavimas ainiams neretai sutrinka ar nutrūksta net demokratinėse šalyse, kur yra informacijos, organizacijų ir saviraiškos laisvė (Devlin 2020; Müller-Suleymanova 2021). Migrantų atminties ir tapatybės tęstinumas sovietiniame Kazachstane buvo dar sudėtingesnis. Dabartinės lietuvių diasporos pirmoji karta beveik visą gyvenimą gyveno komunistinio režimo sąlygomis, nemažai jų kalinta lageriuose ir tremtyse. Kazachstane, kur ir po stalinizmo didelę gyventojų dalį sudarė ir buvę represuoti, ir represijų vykdytojai, neretai ir gyvenę greta, reikšti represijų atmintį buvo ypač pavojinga. Kliūtimis perduodant atmintį buvo ir migrantų erdvinis išsibarstymas didelėje teritorijoje, trauminių patirčių gausa pirmojoje kartoje, vaikų ir anūkų kartos sovietizacija bei etninė asimiliacija, nutrūkę dalies šeimų ryšiai su Lietuva. Todėl etninės tėvynės ir pirmosios kartos patirčių atminties perdavimas čia buvo beveik nutrūkęs jau prie antrosios kartos, jos „atgavimas“ tarp Kazachstano lietuvių prasidėjo tik po sovietmečio. Kadangi ilgą laiką beveik vienintelė pirmosios kartos atminties perdavimo struktūra čia buvo šeima, straipsnyje nagrinėjama šeimų atmintis – jos (at)kūrimas antrojoje ir trečiojoje migrantų kartoje ir jos naudojimas individualiose jų lietuviškosios tapatybės konstrukcijose².

Kokybinės teminės analizės metodu analizuojami 28 interviu su Kazachstano diasporos atstovais, projekto grupės surinkti pusiau struktūruotų biografinių interviu metodu 2021 m. lapkričio mėn. vykusioje ekspedicijoje Kazachstane, Karagandoje³. Pagrindinis informantų atrankos kriterijus buvo lietuvių kilmė – bent vienas iš tėvų ar senelių turėjo būti lietuvis (-ė). Imtis buvo sudaroma taikant tikslinės patogiosios imties ir sniego gniūžtės metodus. Informantai galėjo rinktis rusų arba lietuvių kalbą, dauguma interviu atlikti rusų kalba, keli – iš dalies lietuvių. Kazachstane apklausti 13 antrosios, 13 trečiosios, 2 ketvirtosios kartų atstovai, tarp jų 16 moterų ir 12 vyrų. Analizuoti atsakymai į klausimus apie šeimos migracijos ir gyvenimo Kazachstane istoriją, atminties apie pirmosios kartos patirtis ir etninę tėvynę perdavimo praktikas, lietuviškojo identiteto sampratą. Pirmąja migrantų karta tyrime laikoma genealoginė (šeimos, giminės) karta, atvykusi gyventi į Kazachstaną, antrąja – jų vaikų, trečiąja – anūkų, ketvirtąja – proanūkių karta⁴.

² Šeimų atmintis – ne vienintelė, bet vyraujanti atminties forma, naudojama šios diasporos tapatybės daryboje. Kolektyvinėse tapatybės praktikose ir dalies informantų individualiose sampratosose remiamasi ir „transplantuotu“ lietuviškuoju pasakojimu.

³ Karagandos regione šiuo metu gyvena daugiausia lietuvių – apie 2 000, tarp jų mieste apie 500. Karagandos lietuvių bendruomenė „Lituanica“, įsteigta 2002 metais, telkia didžiausią Kazachstane lietuvių grupę – apie 250 žmonių.

⁴ Prie citatų pateikiamose metrikose žymima, ar informantas vyras (V), ar moteris (M), nurodomas amžius interviu metu, karta (K2, K3, K4).

ŠEIMA KAIP ATMINTIES PERDAVIMO IŠ KARTOS Į KARTĄ STRUKTŪRA IR JOS SAŠAJOS SU SOCIALINĖMIS TAPATYBĖMIS

Šeimą Aleida Assmann apibūdina kaip paradigmą komunikacinės – perduodamos tiesiogine dabar gyvenančių kartų komunikacija – atminties formą (2016: 10). Šeimų atmintis reiškia trimis tarpusavyje sąveikaujančių naratyvų grupėmis: šeimos bendrų patirčių pasakojimais, komunikaciniais šeimos pasakojimais ir šeimų istorijomis (Fivush, Merrill 2016a: 305). Pirmąją grupę sudaro dabar gyvenančių kartų bendros patirties pasakojimai, antrąją – vyresnių kartų jaunesnėms papasakotų, bet pastarųjų nepatirtų patirčių naratyvai, trečio tipo šeimos pasakojimai yra šeimų istorijos arba mitai apie ankstesnių protėvių kartų gyvenimus, kurie šeimose perduodami iš kartos į kartą (Fivush, Merrill 2016a: 307–308). Dviejų pastarųjų atminties naratyvų buvimas ir lemia jos perdavimą palikuonių kartoms.

Psichologiniuose tyrimuose nustatyta, kad šeimų atminties naratyvai, ypač perduodantys šeimos atmintį iš kartos į kartą pasakojimai ir šeimų istorijos, turi didelę įtaką tiek individualioms, tiek socialinėms šeimos narių tapatybėms, taip pat jaunesnių kartų psichologinei savijautai (Fivush, Merrill 2016a: 312). Komunikaciniai šeimos naratyvai jaunesnėms kartoms ypač svarbūs, nes jie atspindi tiesiogiai patirtus įvykius žmonių, su kuriais jie turi emocinį ryšį; jie ir išreiškia, ir konstruoja identitetą, pateikdami identiteto ir prasmės jam teikimo modelius (Fivush, Merrill 2016b: 89). Lietuvoje atliktuose tyrimuose taip pat nustatyta, kad nukentėjusių nuo represijų šeimų palikuonims, kurie žino šeimos istoriją ir su ja tapatinasi, būdingi geresni psichologinės savijautos rodikliai – didesnis psichologinis atsparumas, optimizmas ir viltis (Mažulytė, Skėrytė-Kazlauskienė 2015: 102). O nutylėjimai, šeimos paslaptys neigiamai veikia šeimos narių savijautą, atmosferą (Mažulytė, Skėrytė-Kazlauskienė 2015: 87).

Šeimų atminties ir migrantų etninės tapatybės sąryšius dažniausiai apibūdina „šaknų“, genealogijų reikšmė migrantų etninės tapatybės daryboje. Diasporų etnines tapatybes tiriantys antropologai ir sociologai konstatuoja, kad, nepaisant globalizacijos, tarptautinės migracijos ir transnacionalinių identitetų formavimosi, dalis imigrantų įvairiuose kontekstuose siekia palaikyti bei įtvirtinti savąjį etnokultūrinį savitumą, sureikšmindami „namų šalies“ etnokultūrinį paveldą ir „šaknis“ (Krohn-Hansen 2003; Čiubrinskas 2013, 2022). Pasak Krohno-Hanseno, globalios migracijos „srautų pasaulyje“ „teritorinė kilmė veikia kaip pagrindinė mūsų laikų idioma“ (Krohn-Hansen 2003: 86). Migrantų diasporose atmintis dažnai reiškia „kilmės“, „namų šalies“ įvaizdžiais bei etnokultūrinio paveldo ir „šaknų“ (genealogijos) sureikšminimu (Čiubrinskas 2013: 27). Taip pat pastebima, kad, net vėlesnėms kartoms praeitį pamiršus, „etninė praeitis lieka galios ištekliu – šaltiniu migrantų palikuonims iš naujo „atrasti“ savo etninę praeitį ir „atgaivinti“ etninį identitetą.“ (Čiubrinskas, 2013: 27).

Su kilmės, „šaknų“ sureikšminimu globalios migracijos kontekstuose susijęs „milžiniškas susidomėjimas genealogijomis“ (Krohn-Hansen 2003: 94). Genealogijų ir „šaknų“ reikšmė migrantų palikuonims kuriant ar „atgaivinant“ etninę tapatybę skatina atkreipti dėmesį į šeimų atminties vaidmenį migrantų etninio identiteto daryboje.

ŠEIMŲ ATMINTIES (AT)KŪRIMAS KAZACHSTANO LIETUVIŲ DIASPOROJE: MOTYVAI, VEIKSNIAI, BRUOŽAI

Neperduotos pirmosios kartos ir „kilmės šalies“ atminties atkūrimo bandymai diasporoje prasidėjo sovietmečio pabaigoje. Šis atkūrimas, iš dalies dėl šalyje vyraujančios primordialis-tinės „paveldėtos“ etninės tapatybės sampratos, asimiliuotose palikuonių kartose daugiausia

vyko drauge su lietuviškosios tapatybės „atgavimo“ procesais. Ir atminties, ir etninės tapatybės „atgavimus“ skatino tokie kontekstai kaip Kazachstano tautybių politika, bent formaliai sureikšminusi etnines tapatybes, represijų aukų visuomeninis ir politinis pripažinimas⁵, kitų etninių grupių pavyzdžiai, Lietuvos represuotųjų ir jų palikuonių sugražinimo į tėvynę politika, transnacionaliniai ryšiai su Lietuva, diasporos organizacijų susikūrimas.

Pasakojimai rodo, kad šeimų atminties atkūrimo poreikis svarbus visoms palikuonių kartoms. Trys šeimos kartos paprastai dar būna susijusios emociniais ryšiais, kurie kuriami pasitelkiant ir komunikacinę atmintį bei šeimos istorijos pasakojimus (Fivush, Merrill 2016a). Todėl protėvių atminties paieškas ainių kartose skatino ir nutrūkusių šeimos ryšių bei integralios asmeninės ir šeimos tapatybės atkūrimo poreikiai. Nors „šaknų“ paieška diasporoje dažnai grindžiama pragmatiniais ketinimų emigruoti į Lietuvą motyvais, šeimų atminties „atgavimo“ motyvus ir bruožus neretai apibūdina ir minėti tapatybės bei šeimos kartų ryšio atkūrimo, taip pat, ypač represuotųjų šeimose, traumų įveikos poreikiai. Kad šaknų paieška svarbi ne vien dėl „grįžimo“ motyvų, rodo tai, kad savo šeimos atmintį atkuria ir neketinantieji išvykti iš Kazachstano, o dalies ketinančiųjų persikelti į Lietuvą entuziazmas ir pastangos ieškant „šaknų“ kartais yra žymiai didesni, negu to reikalaujant pragmatiniai „grįžimo“ tikslai. Tokios emocijos rodytų, kad ši atmintis svarbi ir jų asmeninei bei šeimos tapatybei (Devlin 2020: 29–30).

Atminties ir lietuviškosios tapatybės (at)kūrimo procesai Kazachstano diasporoje persipynę – poreikis ir pastangos atkurti nutrūkusį šeimos atminties pasakojimą kartu paskatina ir etninio identiteto „atgavimo“ poreikį. Tai iliustruoja pateikiama interviu citata, kurioje šeimos / giminės ryšių atkūrimas, jo keliami jausmai tapatinami su ryšio su etnine tėvyne atkūrimu:

Tai toks jausmas, nežinau, kaip apibūdinti <...> lyg kažkoks pasididžiavimas. Vieta niekaip nenulemia [lietuvių tapatybės]. Kilmė – taip, esu tuo tikra. Ir kažkoks jausmas <...> gal trauka <...> ir labai norisi sužinoti apie giminę. Apie Lietuvą, taip. Jaučiu, kad ten galinga giminė <...> Nes daug artimųjų (M 59 K2).

„Šaknų“ paieškos poreikį sureikšmino ir daugiakultūrės niveliuojančios asimiliuotų migrantų, daugiausia prievartinių, visuomenės kontekstai. Dalis informantų tai reflektuoja, apibūdindami šią visuomenę kaip „išrautų“ žmonių visuomenę. Cituojamame trečiosios kartos informantės pasakojime „šaknų“ netekimas suvokiamas kaip masinė „katastrofa“, trauma, pažeidusi visos vyresniosios kartos „DNR“ ir neišvengiamai perduodama jaunesnėms kartoms:

Kai žmogų išrovė, atplėšė nuo šaknų, kažkur perkėlė, jį labai trauks vieta, iš kurios jį išrovė. Kodėl pas mus, Karagandoje, pavyzdžiui, jaunimas [domisi] <...> Tai iš tiesų įvairus kontingentas. Čia mes visi išrauti. <...> Tai didelio masto katastrofa. Ji negali išnykti be pėdsakų ir likti neperduota kitai kartai. Ji tikrai jau įsiūta į mūsų DNR ir galbūt dėl to čia, Sibire, mes labiau domimės savo šaknimis (M 35 K3).

Tačiau atkurti šeimų atmintį nebuvo lengva. Daugelyje tyrimų nustatyta, kad antroje ir vėlesnėje migrantų kartose atmintis ne „perduodama“ ar „paveldima“, o aktyviai atkuriami iš fragmentų ir neretai lieka fragmentiška (Lacroix ir kt. 2013: 12). Atkurti pirmosios lietuvių migrantų kartos atmintį tarp Kazachstano palikuonių trukdė trauminis daugelio vyresniųjų

⁵ Kad trauma būtų įveikta ir integruota į teigiamą tapatybę, ji turi būti išreikšta ir pripažinta tiek savoje grupėje, tiek platesnėje visuomenėje, taip pat politiniu lygmeniu (Assmann 2016: 57).

atminties pobūdis⁶, menkos dalies ainių Lietuvos istorijos žinios, nutrūkę ryšiai su pirmąja karta tiek emociškai, tiek dažnai ir fizine prasme. Tik nedaugelis pasakoja išsamesnes istorijas, daugumos pasakojimai fragmentiški, juose daug neaiškumų ir spragų, kurias bandoma užpildyti pasitelkiant spėjimus ir vaizduotę. Dalyje šeimų ainiai žino nemaža vyresniųjų papasakotų detalių, bet jas suprasti ir susieti į bent kiek rišlesnį pasakojimą trukdo menkos Lietuvos istorijos žinios, jų istorijose esama daug nesupratimo, sovietinių interpretacijų relikvų, painiojamos įvykių chronologijos, represijas vykde režimai ir pan.

Antrosios ir trečiosios kartų pasakojimai šiek tiek skiriasi. Skirtumai iš dalies susiję su traumuiniu atminties pobūdžiu ir skirtingais teigiamos tapatybės atkūrimo būdais. Abi kartos išryškina teigiamai asmeninei, šeimos ar etninei tapatybei svarbius protėvių bruožus, kuriais didžiuojasi, taip pat apie pirmąją kartą dažniausiai pasakoja aukų naratyvus, bet skiriasi šių aspektų interpretacijos. Antroji karta turi įveikti emocinę distanciją, suprasti stebėtą nesuprantamą elgesį, įveikti perduotas traumas. Jų atmintyje vyrauja Aleidos Assmann įvardytas *pasyvių aukų* pasakojimas,⁷ pabrėžiamos tėvų kančios, yra daug atjautos joms, savosios kartos traumuinių patirčių atgarsių. Represuotųjų šeimų antrajai kartai, prisimenančiai sovietmečio požiūrį į tėvus kaip nusikaltėlius svarbesnis negu tėvų herojiškumas yra jų kančių ir nekalturno pripažinimas politiniu lygmeniu ir visuomenėje. Kartais sąmoningai atsiribojama nuo herojiškų akcentų, pabrėžiant kančias ir atjautą:

Na kaip, aš lyg ir didžiuojuos, bet jis tiek išgyveno, tiesiog gaila tokių žmonių. <...> Jie taip kentėjo, šitiek žmonių, šitiek numirė. <...> Niekuo, ničnieku nekaltų (M63 K2).

Trečiosios kartos pasakojimuose ryškesnė emocinė distancija nuo senelių patirčių, dalis pasakojimų skurdūs, paviršutiniški, nors yra ir detalių pasakojimų. Šiai kartai jau neaktuali traumų įveika, ji jaučiasi ir psichologiškai, ir kultūriškai saugesnė. Jos pasakojimuose aukos dažniausiai transformuojamos į palankesnes teigiamai tapatybei *aktyvias aukas* – herojiškus, įveikiančius sunkumus ir įkūnijančius moralines vertybes žmones, kuriais didžiuojamasi ir su jais tapatinamasi⁸.

ATKURIAMOS ŠEIMŲ ATMINTIES REIKŠMĖS INDIVIDUALIOSE DIASPOROS LIETUVIŠKOSIOS TAPATYBĖS SAMPRATOSE

Visi apklausti diasporos atstovai etninę tapatybę suvokia kaip „paveldimą“ per kilmę, „šaknis“, tad ir atmintis individualiose lietuvių tapatybės konstrukcijose aktualizuojama siejant su „šaknimis“. Šeimos genealogijų paieškas abiejų kartų palikuonys dažniausiai susieja su etnine tapatybe tiesiog tapatindami šeimos / giminės ryšius ir sąsajas su etnine tėvyne, jos teritorija, lietuviškumu:

Vienos šalies žmonių ryšys <...> Vis dėlto tai tėvynė. Vis dėlto jie protėviai (V23 K3).

⁶ Traumų atminčiai būdingi pertrūkiai, nenuoseklumas, fragmentiškumas, ypač kai traumas nėra įveiktos (Assmann 2016: 58).

⁷ Traumos aukų atmintis gali būti reiškia arba herojiškų aukų, kurias apibūdina pasiaukojimas ir kurių kančia turi prasmę, naratyvais, arba pasyvių prievartos objektų, kuriems būdingas bejėgiškumas, vaizdiniais. Pirmąjį vaizdinį lengva integruoti į teigiamą individualų ar kolektyvinį identitetą, o antrąjį – žymiai sunkiau (Assmann 2016: 57, 59).

⁸ Protėvių herojizavimo tendencija nustatyta ir kituose šeimų atminties tyrimuose – šeimų atmintyje neretai herojizuojami jau trečiosios kartos atstovai, kurie palikuonims yra elgesio pavyzdžiai, „moraliniai herojai“ (Švaričkova-Slabakova 2019; Fivush, Merrill 2016a).

Nors daugelis informantų teigia, kad didžiuojasi protėviais ir lietuviška tapatybe, kuri čia turi aukštą prestižą kaip europietiška (Sanders 2021: 226), atkurtos lietuviškos „šaknys“ dalies informantų traktuojamos tik kaip patvirtinantis tapatybę, o ne ją transformuojantis ir kuriantis moralinį išsipareigojimą Lietuvai išteklius. Daliai informantų, kaip minėta, „šaknų“ paieška buvo ir liko tik priemonė įgyvendinant Lietuvos pilietybės gavimo planus, kai kuriems atkurtos genealogijos svarbesnės šeimų ar asmeninės tapatybės kontekstuose.

Bet yra nemaža atvejų, kai atkuriami šeimos atmintis paskatina aktyviau domėtis lietuviškumu, atkurti realų ar simbolinį ryšį su protėvių tėvyne. Moralinis išsipareigojimas tėvams ar seneliams, emocinio ar simbolinio ryšio su jais atkūrimas transformuojamas į išsipareigojimą etninei tėvynei.

Toliau aptariama trečiosios kartos informantės istorija atskleidžia, kaip šeimos istorijos paieškos sureikšmina ryšio su „tėvyne“ atkūrimo poreikį ir keičia etninio identiteto raišką. Ji bando atkurti jau antroje kartoje nutrūkusią šeimos atmintį ir net savotiškai pratęsti šeimos istoriją, ryšio su seneliu bent simbolinį atkūrimą traktuodama kaip moralinį išsipareigojimą atkurti ryšį su jo tėvyne ir lietuvišką tapatybę. Pradėjus tirti šeimos genealogiją, anūkei buvo netikėta, jos žodžiais, „už senelio nugaros“ rasti „didelę istoriją“. Jausmingame pasakojime ji teigia, kad senelio patirtų represijų istorija buvo ir svarbus motyvas apsisprendžiant persikelti gyventi į Lietuvą, jos žodžiais, „tęsti gyvenimą ten, kur jis būtų gyvenęs“. Jos teigimu, jei nebūtų šių lietuviškų šaknų, ji liktų gyventi Kazachstane.

Pradžioje pradėjau domėtis savo šaknimis. Klausinėjau tetos, bet ji labai mažai žinojo. Tada ėmiau ieškoti toliau, ir radau daugybę įdomių dalykų. <...> Na, ir radome tokių istorijų, kad – oho <...> Kad už senelio nugaros – visa istorija. Ir didelė istorija. <...> Man kilo noras, kaip tiksliau pasakius <...> Grįžti į jo tėvynę, padaryti tai, ko jis negalėjo. <...> Noriu ne tik persikelti į Lietuvą. Aš norėčiau žinoti viską – kur jis gimė, ką veikė, kas jo protėviai. Galbūt rasim giminių. Praėjo daug metų, bet tai buvo jo gyvenimas. Mes turime turėti šaknis, bendrauti, žinoti (M34 K3).

Informantė mokosi lietuvių kalbos, domisi Lietuvos gyvenimu, kultūra, dalyvauja bendrijos veikloje.

Kitas – Lietuvos partizano anūko – tapatybės atvejis iliustruoja, kaip šeimos atminties ir ryšio su seneliu atkūrimas siejamas ir su individualios, ir su šeimos, ir su etninės tapatybės daryba. Nors šis informantas, augęs etniškai mišrioje šeimoje, visada laikė save lietuviu, dar būdamas šešiolikos metų susirado „Lituanikos“ bendriją ir dalyvavo jos veikloje. Tačiau, jo teigimu, naują impulsą ir turinį jo lietuviškajai tapatybei suteikė ryšio su Lietuvoje gyvenančiu seneliu, kurio jis iki tol nepažinojo, atkūrimas ir žinios apie šeimos genealogiją ir Lietuvą. Atkurtas ryšys su seneliu, „atgauta“ šeimos atmintis paskatino pasijusti stipresniu, sužadino pasididžiavimą lietuvišką tapatybę ir moralinį išsipareigojimą jai. Informantas aktyviai dalyvauja bendrijos veikloje, domisi Lietuvos istorija ir kultūra, mokosi lietuvių kalbos, nuolat palaiko ryšius su Lietuva, šeimos atminties pasakojimą ir lietuviškąjį identitetą stengiasi perduoti savo vaikams:

Kai aš sužinojau, kas yra Lietuva, kai susipažinau su seneliu – manyje atsirado jėgų, lyg užnugaris <...> manyje daug kas pasikeitė kaip asmenybėje, nes anksčiau lyg jaučiausi, kad neturiu užnugario, lyg – be giminės, be genties, na – lietuvis <...> niekas nežino, kas tas lietuvis. <...> Kai aš sužinojau, kas buvo mano senelis, koks jis stiprus, valingas, kokios, pasirodo, stiprios, galingos mano šaknys, tai man suteikė tiek gyvenimiškos energijos, tikslingumo, pasitikėjimo savimi, tokios vidinės jėgos. Ir nuo tada aš pradėjau aktyviau dalyvauti „Lituanikoje“, nes tai jau lyg kilo iš širdies (V36 K3).

Šis atvejis taip pat atskleidžia, kaip trečioji karta heroizuoja senelių kartos atmintį ir kaip ją sieja su lietuviškąja tapatybe. Pasitelkęs lietuviškąją istorijos naratyvą informantas šeimos atmintyje išryškina tuos aspektus, kurie pagrindžia senelio kaip „moralinio herojaus“ savybes, kartu jas suvokdamas ir kaip lietuviškumo bruožą. Žinios apie senelio dalyvavimą rezistencijoje, patirtas represijas ir laikysenas informantui buvo, jo žodžiais, „stiprybės, ištvermės, padarumo įrodymas“. Jis susieja šias teigiamas savybes su visų represuotų lietuvių palikuonių tapatybe ir represuotųjų patirtyse atsiskleidę bruožai laikomi būdingais Kazachstano lietuvių „mentaliteto“ bruožais:

Man tai buvo ištvermės rodiklis, padarumo, stiprybės. Ir aš ėmiau stebėti – lietuviai, kurie tremtiniai, tremtinių giminės <...> turi labai stiprų genofondą, nes bet ko netrėmė. <...> Žmonės, kurie gyvena Kazachstane, būtent lietuviai <...> jie turi paveldėtus stiprių žmonių bruožus (V36 K3).

IŠVADOS

Šeimų atminties bruožus ir jos kaip lietuviškumo išteklių naudojimą Kazachstano lietuvių diasporoje daugiausia apibūdina tokios aplinkybės, kaip sovietmečiu nutrūkęs šios atminties perdavimas ir traumų įveikos bei asmeninės, šeimos ir etninės tapatybės atkūrimo poreikiai.

Dėl vyraujančios „paveldimos“ etninės tapatybės sampratos šeimų atminties, genealogijų atkūrimas diasporoje vyksta drauge su lietuviškosios tapatybės atkūrimu. Nutrūkusio šeimos kartų ryšio, integralios šeimos ir asmeninės tapatybės atkūrimo „atgaunant“ atmintį emociniai poreikiai sustiprina ir etninės tapatybės atkūrimo poreikį. Šių procesų sąsajos patvirtina psichologinių tyrimų įžvalgas apie šeimų atminties perdavimo reikšmę jaunesnių kartų tapatybei (Fivush, Merrill 2016a, b).

Šeimų atmintis kaip lietuviškumo išteklius individualiose diasporos lietuviškosios tapatybės sampratoje naudojama šeimos / giminės ryšius tapatinant su etninėmis „šaknimis“, moralinius įsipareigojimus protėviams transformuojant į įsipareigojimą lietuviškumui. Dalies informantų tapatybėse atkurtos genealogijos nekeičia lietuviškumo raiškos ar kultūrinio turinio, bet yra ir atvejų, kai „atgauta“ šeimos atmintis suteikia naują turinį ir kokybę lietuviškumo raiškai ir praktikoms. Tačiau Kazachstane šeimų atmintis svarbi tik individualioje tapatybės raiškoje ir reiškia tik šeimose, kitaip negu, pavyzdžiui, Užvolgyje, kur lietuvių palikuonys gyveno bendruomenėse ir kur šeimų istorijos yra svarbi kolektyvinės atminties ir kolektyvinių lietuviškumo praktikų dalis (Čiubrinskas 2022: 38–39).

Gauta 2023 05 30

Priimta 2023 11 28

Literatūra

1. Assmann, A. 2016. *Shadows of Trauma: Memory and the Politics of Postwar Identity*. Fordham University Press.
2. Creet, J. 2011. 'Introduction. The Migration of Memory and Memory of Migration', in *Memory and Migration: Multidisciplinary Approaches to Memory Studies*, eds. J. Creet and A. Kitzmann. University of Toronto Press, 3–26.
3. Čiubrinskas, V. 2022. „Transnacionalizmas ir migracija: lietuvių migrantų ir jų ainių patirtys, strategijos ir identitetai Teksase, Užvolgyje ir Čikagoje“, iš *Migracija: sampratos ir patirtys*. Lietuvos nacionalinis dailės muziejus, Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 20–59.
4. Čiubrinskas, V. 2013. „Įtvirtinant etninį paveldą ir lietuviškosios kilmės šaknis „naujajame pasaulyje“: lietuviakilmnių teksasiečių identiteto galios kontūrai JAV“, *Oikos. Lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 1(15): 25–38.
5. Devlin, J. 2020. 'In Search of the Missing Narrative: Children of Polish Deportees in Great Britain', *The International Journal of Information, Diversity, & Inclusion* 4(2): 22–35.

6. Gillis, J. R. 1994. 'Memory and Identity. The History of a Relationship', in *Commemorations: The Politics of National Identity*, ed. J. Gillis. Princeton: Princeton University Press.
7. Fivush, R.; Merrill, N. 2016a. 'An Ecological Systems Approach to Family Narratives', *Memory Studies* 9(3): 305–314.
8. Fivush, R.; Merrill, N. 2016b. 'Intergenerational Narratives and Identity Across Development', *Developmental Review* 40: 72–92.
9. Krohn-Hansen, Ch. 2003. 'Into our Time: The Anthropology of Political Life in the Era of Globalisation', in *Globalisation: Studies in Anthropology*, ed. T. H. Eriksen. Pluto Press, 78–98.
10. Kuzmickaitė, D. 2004. *Tarp dviejų pasaulių: naujieji imigrantai lietuviai Čikagoje (1988–2000)*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
11. Lacroix, Th.; Fiddian-Qasmiyeh, E. 2013. 'Refugee and Diaspora Memories: The Politics of Remembering and Forgetting', *Journal of Intercultural Studies*: 684–696.
12. Loizos, P. 1999. 'Ottoman Half-lives: Long-term Perspectives on Particular Forced Migrations', *Journal of Refugee Studies* 12(3): 237–263.
13. Mažulytė, E.; Skėrytė-Kazlauskienė, M. 2015. „Šeimos stiprybė: istorinių traumų patirties poveikis vėlesnėms kartoms“, iš *Gyvenimas po lužio: kultūrinių traumų psichologiniai padariniai*, sud. D. Gailienė. Vilnius: Eugrimas, 95–102.
14. Müller-Suleymanova, D. 2021. 'Shadows of the Past: Violent Conflict and its Repercussions for Second-generation Bosnians in the Diaspora', *Journal of Ethnic and Migration Studies*: 1–17.
15. Palmberger, M.; Tošić, J. 2016. 'Introduction. Memories on the Move: Experiencing Mobility, Rethinking the Past', in *Memories on the Move. Experiencing Mobility, Rethinking the Past*, eds. M. Palmberger and J. Tošić. Palgrave Macmillan, 1–16.
16. Ramonienė, M. (moks. red.). 2019. *Emigrantai: kalba ir tapatybė II*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
17. Sanders, R. 2021. *Staying at Home: Identities, Memories and Social Networks of Kazakhstani Germans*. New York: Berghahn Books.
18. Švarickova-Slabakova, R. 2019. 'Moral Heroes or Suffering Persons? Ancestors in Family Intergenerational Stories and the Intersection of Family and National Memories', *Journal of Family History* 44(4): 431–448.
19. Venzlauskaitė, G. 2020. *From Post-war West to Post-soviet East: Manifestations of Displacement, Collective Memory, and Lithuanian Diasporic Experience Revisited*. Prieiga per internetą: <https://www.iash.ed.ac.uk/event/gintare-venzlauskaitė-university-glasgow%C2%A0-post-war-west-post-soviet-east-manifestations>

IRENA ŠUTINIENĖ

Family Memory of Descendants of Forced Migrants and Their Ethnic Identity: The Case of the Lithuanian Diaspora in Kazakhstan

Summary

Based on the data of semi-structured biographical interviews, the article examines the family memory of the descendants of Lithuanian forced migrants in Kazakhstan and its use as a resource of their ethnic identity. After the interruption of intergenerational memory transmission during the Soviet era, the memory of forced migrants is largely restored as the family memory. Due to the prevailing concept of primordial 'inherited' ethnic identity, the restoration of family memory takes place together with the restoration of Lithuanian identity. The emotional needs to restore family memory in the generations of descendants also strengthen the need to restore ethnic identity and in some cases family memory is its important resource.

Keywords: family memory, ethnic identity, forced migration, Lithuanians of Kazakhstan